

Czytelność struktury osiedlowej w myśl teorii Kevina Lyncha. Studium przypadku – osiedle Tysiąclecia w Katowicach

Legibility of the structure of a housing estate according to the theory of Kevin Lynch. Case Study – Tysiąclecie estate in Katowice

Beata Komar

Politechnika Śląska, Wydział Architektury, Gliwice

Streszczenie

Teoria Kevina Lyncha wskazuje na istnienie 5 zasadniczych elementów środowiska miejskiego (węzłów, ścieżek, krawędzi, rejonów, znaków szczególnych.), które ją uczyniają, orientują i pozwalają zapamiętać. Niniejszy artykuł przedstawia analizę przestrzeni osiedla mieszkaniowego przeprowadzoną według tej teorii oraz badanie sondażowe jej dotyczące a przeprowadzone przy udziale mieszkańców w wieku senioralnym osiedla Tysiąclecia w Katowicach. **Wstęp.** We wstępie ukazano historię powstania osiedla Tysiąclecia wraz z jego uwarunkowaniami terytorialnymi oraz strukturą wieku mieszkańców. Zawarty jest tu też cel artykułu: czyli analiza osiedla pod kątem wzmiankowanej teorii oraz jej odbiór przez mieszkańców i na tej podstawie przedstawienie zaleceń dla przestrzeni osiedlowej. **Materiał i metody.** Materiał badawczy stanowi osiedle Tysiąclecia w Katowicach. Metodą badawczą jest autorska analiza: Audit Urbanistyczny oraz badanie sondażowe i wywiad z mieszkańcami osiedla. **Wyniki.** Przeprowadzona analiza pozwoliła na wyodrębnienie w przestrzeni osiedlowej wszystkich pięciu elementów teorii Kevina Lyncha oraz sondażowe skonfrontowanie ich z opinią mieszkańców-seniorów. Ważnym elementem było także poznanie stopnia orientacji w zadanym terenie osób starszych oraz jego odbioru wizualnego. **Wnioski.** Otrzymane wyniki badań posłużyły do konstrukcji wniosków, które mogą być przydatne do budowania nowoczesnego środowiska osiedla mieszkaniowego dla wszystkich użytkowników, w tym także dla osób starszych obecnie oraz w przyszłych dekadach (Gerontol Pol 2014, 2, 89-94)

Słowa kluczowe: teoria Kevina Lyncha, osiedle mieszkaniowe, orientacja przestrzenna osób starszych

Abstract

Kevin Lynch's theory indicates the existence of five essential elements of the urban environment (nodes, paths, edges, districts, landmarks), which legible its, placed and allow to remember. This article presents an analysis of the space of a housing estate carried out according to this theory and its related survey conducted with the participation of the older residents of the Tysiąclecie estate in Katowice. **Introduction.** In the introduction shown the origins of the estate of the Tysiąclecie and its determinants territorial and age structure of the population. Included here is also the aim of the article: that is, the analysis of settlements in terms of the said theory and its reception by the people, and on this basis to provide recommendations for the housing estate. **Material and methods.** The research material is the development of the Tysiąclecia estate in Katowice. The research method is the author's analysis: 'Urban Audit and survey and interview with the residents of the estate. **Results.** Results allowed to the separation of the housing estates of all the five elements theory of Kevin Lynch and to confront them with the opinion of the residents. An important element was also getting to know the degree of orientation in the specified area of the elderly and its visual reception. **Conclusions.** The results obtained were used to design applications that can be useful to build a modern housing estate environment for older people now and in the coming decades (Gerontol Pol 2014, 2, 89-94)

Key words: Kevin Lynch' theory, housing estate, spatial orientation of the elderly

Wstęp

Autorami projektu osiedla Tysiąclecia w Katowicach byli architekci Henryk Buszko, Aleksander Franta, Marian Dziewoński i Tadeusz Szewczyk z Wojewódzkiej Pracowni Projektów Budownictwa Ogólnego w Katowic-

ach. Decyzję o budowie osiedla podjęta w 1959 roku (po rozstrzygnięciu konkursu architektonicznego) Wojewódzka Rada Narodowa.

Pierwotnie opracowana koncepcja zakładała wybudowanie osiedla dla 45 000 mieszkańców na 145 ha powierzchni na terenach dawnych osad: Bederowca,

Sośniny i części Klimzowca. Osiedle składać się miało z pięciu jednostek urbanistycznych, czyli: osiedla dolnego, centrum usług, osiedla centralnego, osiedla górnego i osiedla zachodniego [1]. Równocześnie z budową domów mieszkalnych przewidywano powstanie 5 szkół podstawowych o 24 izbach lekcyjnych każda, 8 przedszkoli, 5 żłobków, ośrodka zdrowia, centralnego ośrodka kultury z kinem i biblioteką, licznych placówek handlowych i supermarketu, placówek gastronomicznych oraz usługowych, parkingów i zespołu boisk.

W czasie projektowania osiedla, triada rozwoju zrównoważonego nie była jeszcze ustalona¹, a Ustawa o planowaniu przestrzennym wraz z przepisami wykonawczymi (w tym Głównymi wskaźnikami do projektowania osiedli mieszkaniowych w latach 1961-65) wydana została dopiero w 1961 roku [2]. Jego twórcy kierowali się więc innymi priorytetami, ważnymi dla miasta i kraju na przełomie lat 50 i 60 XX w., do których należy zaliczyć: powstanie nowego założenia mieszkaniowego na terenie przemysłowym, obalenie tezy deglomerycyjnej, która nakazywała rozproszenie zabudowy mieszkaniowej Śląska na 17 ośrodków z pominięciem terenu wybranego pod przyszłe osiedle oraz budowę sieci połączeń komunikacyjnych [3].

Założenia autorskie obejmowały zaproponowanie luźnej zabudowy mieszkaniowej w otoczeniu zieleni. Osiedle stanowić miało integralną część Wojewódzkiego Parku Kultury i Wypoczynku (obecnie Parku Śląskiego). Projekt oparto na wnikliwych studiach klimatycznych, geologicznych, gruntowych i demograficznych, miasto w mieście, miasto-ogród.

Budowę osiedla rozpoczęto w 1961 roku, a pierwsze budynki oddano do użytku w 1964 roku, kolejne sukcesywnie, aż do 1982 roku.

Jako ostatnie już w latach 80. XX. w powstało Osiedle Górne, którego teren został powiększony o Osiedle Zachodnie (czyli osiedle domków fińskich w dzielnicy Klimzowiec). Nastąpiła więc korekta pierwotnej koncepcji osiedla, a dzisiaj funkcjonuje tylko podział na dolną i górną część całej jednostki, nie zostały też zrealizowane wszystkie planowane usługi np. kino.

Dla całego osiedla ze względu na jego nietuzinkowe położenie, w tym także istnienie uskoków terenowych, powstałych w wyniku szkód górniczych oraz nawiązanie krajobrazowe do pobliskiego parku, opracowano wewnętrzny system komunikacyjny. Wokół zespołów urbanistycznych poprowadzono obwodnice, a pomiędzy

poszczególnymi osiedlami zaprojektowano węzły komunikacyjne – ronda.

Jako ostatnie na Osiedlu im. Tysiąclecia powstały budynki „kukurydz” (2005, na terenie Centrum Usług), w tym trzy 25-kondygnacyjne, a pozostałe dwa 17-kondygnacyjne. Forma tych budynków na trwałe wrosła w pejzaż Katowic, stając się obok „Spodka” powszechnie znanym i rozpoznawanym symbolem miasta.

Obecnie na osiedlu mieszka około 22 800 mieszkańców, kiedyś liczba ta wynosiła 30 tys., czyli notuje się spadek liczby mieszkańców. Powierzchnia osiedla wynosi 188 ha.

Na osiedlu zamieszkują przede wszystkim osoby, które wprowadzały się sukcesywnie w miarę oddawania kolejnych budynków do zamieszkania. Obecnie są to już więc osoby w podeszłym wieku. Struktura wieku na osiedlu przedstawia się następująco: wiek 18-24 lata: 17,4%, 25-59 lat: 41,9%, 60-100 lat: 40,7%.²

Celem artykułu jest analiza osiedla pod kątem teorii Kevina Lyncha oraz jej odbiór przez mieszkańców i na tej podstawie przedstawienie zaleceń dla przestrzeni osiedlowej.

Materiał i metody

Materiałem przedstawionym w artykule jest osiedle Tysiąclecia w Katowicach. Do badań została wykorzystana opracowana przez autorkę specjalna metoda badawcza tzw. Audyt Urbanistyczny [4] oraz badanie sondażowe i wywiad z mieszkańcami osiedla przeprowadzone 4 października 2011 roku. Badania zostały wykonane w ramach polsko-niemieckiego projektu badawczego pt.: *Wczoraj, dziś i jutro wielkich osiedli mieszkaniowych. Studium porównawcze modeli rozwoju urbanistycznego i ich akceptacji na przykładzie Katowic i Lipska*, współfinansowanego przez Polsko-Niemiecką Fundację na Rzecz Nauki.

Audyt Urbanistyczny, daje możliwość zbadania przestrzeni osiedlowej na 11 polach badawczych, uszeregowanych według zasad rozwoju zrównoważonego, takich jak: **ekologia** (dostępność komunikacyjna osiedla, segregacja odpadów), **ekonomia** (energooszczędność), **społeczeństwo i kultura** (parkingi, zagadnienia związane z kompozycją układu urbanistycznego osiedla, w tym m.in. czytelność układu przestrzennego osiedla według teorii Kevina Lyncha, zieleń, place zabaw i tereny rekreacji dla młodzieży i osób dorosłych, infrastruktura osiedlowa, bezpieczeństwo, projektowanie uniwersalne

¹ Rozwój zrównoważony (Sustainable Development) to według definicji sformułowanej w 1987 roku w Raportcie Światowej Komisji Środowiska i Rozwoju „...proces mający na celu zaspokojenie aspiracji rozwojowych obecnego pokolenia, w sposób umożliwiający realizację tych samych dążeń następnym pokoleniom”... I. Morzoł, Unesco a rozwój zrównoważony, II Konferencja Ekologiczna, Warszawa 30.03.2006.

² Wg danych uzyskanych w trakcie polsko-niemieckiego projektu badawczego UE7/Rar-3/2011 pt.: *Wczoraj, dziś i jutro wielkich osiedli mieszkaniowych. Studium porównawcze modeli rozwoju urbanistycznego i ich akceptacji na przykładzie Katowic i Lipska*, którym osiedle Tysiąclecia zostało objęte.

(bariery strukturalne i niestrukturalne), estetyczna i użytkowa jakość przestrzeni osiedlowych).

Artykuł skupia się na czytelności układu przestrzennego osiedla według teorii Kevina Lyncha oraz konfrontacji tego zagadnienia z opiniami mieszkańców.

Czytelność struktury osiedla Tysiąclecia w Katowicach według teorii Kevina Lyncha

Kevin Lynch swoje zainteresowania łączył przede wszystkim z miastem i to jemu poświęcił swoją sztandarową pracę *The image of the city* [5]. Tam też wprowadził pojęcie map mentalnych (zwanych inaczej mapami poznawczymi lub wyobrażeniowymi), czyli zbiorów wyobrażeń jednostki lub grupy osób zawierających informacje o przestrzennej organizacji zjawisk. Tego typu spostrzeżenia można odnieść także i do wybranego fragmentu miasta, jakim jest osiedle mieszkaniowe i na podstawie sporządzonych dla niego map odczytać odmienne lub też wspólne dla poszczególnych mieszkańców punkty centralne i ich hierarchię w osiedlu, miejsca niebezpieczne lub przyjazne, tereny znane lub te nieprzemierzone, czyli obraz świata osiedlowego poszczególnych badanych osób.

Dla każdego z 11 zagadnień Audytu Urbanistycznego opracowane zostały osobne kryteria badawcze. Kryteria dla zagadnienia czytelności struktury osiedlowej w myśl zasad teorii Kevina Lyncha przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Kompozycja urbanistyczna osiedla wraz z subkryteriami / Czytelność układu przestrzennego osiedla według teorii Kevina Lyncha / Kryteria oceny

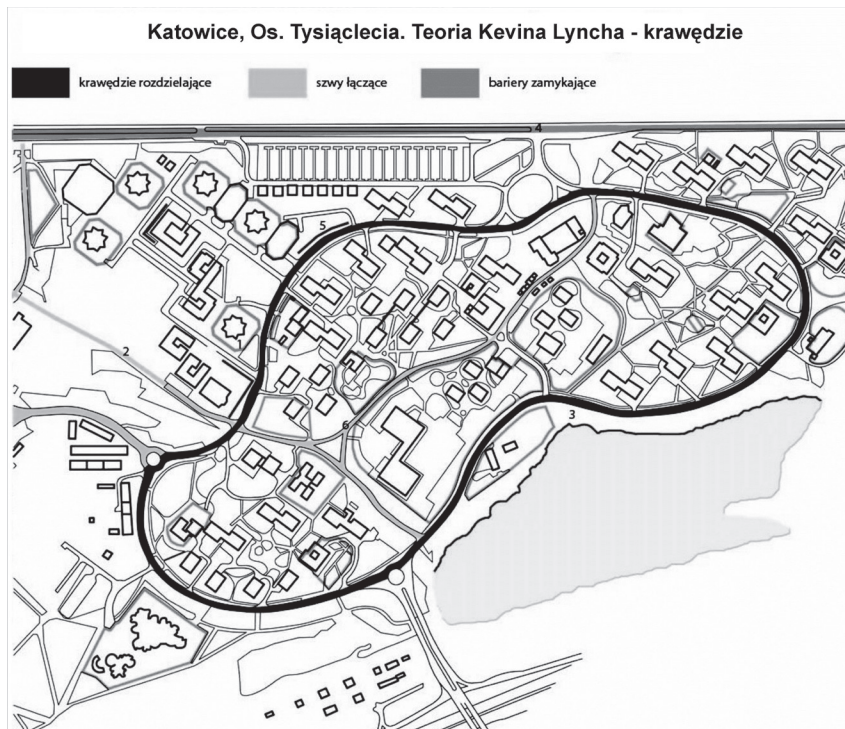
Table 1. Urban composition of the estate with the sub-criteria. 4.2. Legibility of the spatial layout of the estate according to the Kevin Lynch theory/ Assessment criteria

Ocena / pkt.	Przyjęte kryteria oceny
1	brak spełnienia założeń teorii, takich jak: występowanie w przestrzeni osiedla krawędzi, węzłów, ścieżek, landmarków, dzielnic
2	częściowe spełnienie założeń teorii (występują tylko niektóre obiekty - dominanty)
3	całościowe spełnienie założeń teorii, tzn. na osiedlu występują wszystkie wymienione w teorii elementy: krawędzie, węzły, ścieżki, landmarki, dzielnice

Źródło: Opracowanie własne autorki

Struktura Osiedla Tysiąclecia posiada dosyć swobodny charakter oraz rozległe, zielone przestrzenie między blokami, nie wytworzyła natomiast typowych, zwartych wnętrz osiedlowych. Pomimo to przestrzeń ta spełnia zasady analizowanej teorii i w tym kontekście można wyróżnić następujące elementy:

- **krawędzie** – krawędź główna: pętla osiedlowa (spinająca osiedle); krawędzie dodatkowe: Chorzowska, DTŚ, płoty terytoriów wewnętrznych, skarpy Parkowej Strony Miasta i bloków kukurydź;
- **rejon** – osiedle dolne, osiedle górne, osiedle centralne, dodatkowo: Parkowa Strona Miasta, TBS;

Rycina. 1. Katowice, Os. Tysiąclecia, Teoria Kevina Lyncha – analiza krawędzi
Figure 1. Katowice, Tysiąclecie Estate, Kevin Lynch's theory – analysis of edges

Źródło: Praca studencka wykonana w ramach praktyki do projektu UE7/Rar-3/2011

- **węzły** – rondo Sybiraków z pobliskim targiem, sklepem Lidl, przystankiem i pawilonem handlowym, rondo Sławika z pobliskimi pawilonami handlowymi; przystanki tramwajowe przy ul. Chorzowskiej;
- **ścieżki** – zasadnicze drogi piesze: Al. Piastów, Al. Księżnej Jadwigi Śl., sieć komunikacji pieszej; podział na ciągi piesze i jezdnie;
- **znaki szczególne (landmarki)** – bloki-kukurydze, budynki Parkowa Strona Miasta; TBS, dwa kościoły, staw Maroko, trzy nowe place zabaw przy ul. Piastów, H. Pobożnego, Al. Księżnej Jadwigi Śl., pomnik Żyrafy, napis *Osiedle Tysiąclecia* na rondzie Sławika

W badanym kryterium osiedle otrzymało maksymalną ilość punktów – 3, czyli ocenę pozytywną. Jest to równoznaczne ze spełnieniem przez teren osiedlowy zasad teorii Lyncha.

Badanie sondażowe dotyczące teorii Kevina Lyncha na osiedlu Tysiąclecia

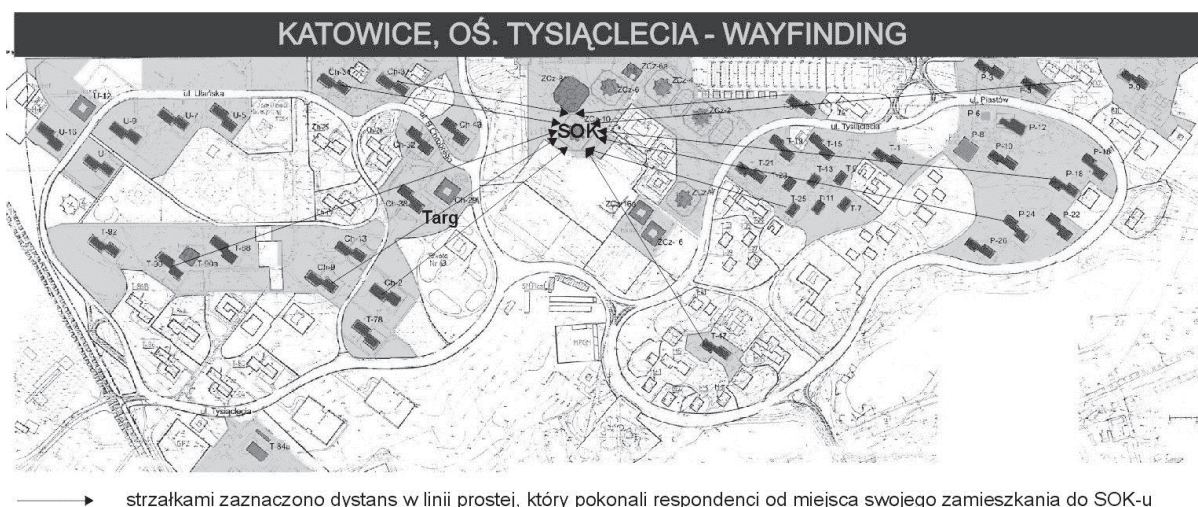
Drażąc dalej to zagadnienie autorka przeprowadziła dodatkowe badanie sondażowe na grupie 12 osób w wieku senioralnym. Badanie miało miejsce w Spółdzielczym Ośrodku Kultury w dniu 4 października 2011 roku.

Respondentom zadano pytania wzorowane na tych postawionych przez Kevina Lyncha podczas wywiadu w Bostonie a opisanych w jego książce *Image of the city* [5] oraz wzbogaconych o zapytania własne autorki.

W jednym z pytań respondenci zostali poproszeni o narysowanie drogi, którą przeszli od swojego bloku do miejsca spotkania, tak jakby tłumaczyli tę drogę osobie nieznajomej.

4 osoby z pośród 12 respondentów odpowiadając na pytanie rysunkowe skupiły się głównie na podaniu punktu wyjścia, czyli swojego adresu i punktu docelowego, zauważając po drodze najwyżej jeden obiekt dodatkowy w rodzaju *tramwaj* bądź *przychodnia*. Inne osoby starały się dokładniej odwzorować drogę, którą pokonały i zauważyć obiekty, które mijaly, zmierzając na spotkanie. Wśród zauważonych obiektów znalazły się: targ, bloki, plac zabaw, dom przyjaciółki, przedszkole. Ogólnie można stwierdzić, że zauważone zostały te elementy, z którymi respondenci obcuja najczęściej i mają do nich też sentymalny stosunek (dom przyjaciółki) lub najczęściej z nich korzystają (targ). Przypuszczenie to można wysnuć też na podstawie tego, że w pobliżu targu znajduje się duży pawilon handlowy, a nie został on ani razu wskazany. Targ postrzegany jest natomiast jako miejsce licznych spotkań na świeżym powietrzu. Interesujące jest również spostrzeżenie, że tylko 1 z badanych osób zauważyła budynki *kukurydz*, a co najmniej 4 osoby musiały mijać je po drodze. Trzeba tu jednak nadmienić, że za znaki szczególne nie uważa się tylko obiektów wysokich, lecz także te, które wyróżniają się z otoczenia (np. jednostajnych bloków) swoją funkcją. Respondenci bardzo dobrze więc te obiekty spostrzegli. To nie forma architektoniczna była dla nich priorytetowa, lecz funkcja, jaką dane miejsce, budynek pełni. To dopiero funkcja i jej doświadczenie sprawiają, że o danym miejscu pamięta się i zauważa na swojej drodze.

Biorący udział w badaniu respondenci zamieszkują na osiedlu od czasów jego powstania, natomiast budynki *kukurydz* pochodzą z roku 2005. Respondenci nie mają więc istotnych konotacji z nimi związanych. Oni na

Rycina 2. Rysunek przedstawia dystanse w linii prostej, które pokonali respondenci od swojego miejsca zamieszkania do Spółdzielczego Ośrodka Kultury (SOK)

Figure 2. The picture presents the distances in the straight line, which respondents have passed from their flats to Cooperative Culture Center

Źródło: Opracowanie B. Komar

osiedlu *byli pierwsi* i stworzyli sobie jego mentalny wizerunek, który obiekty nowe mogą nawet zakłócić.

Potwierdziły to także odpowiedzi na pytanie następane:

Jeśli myśli Pan/Pani *Osiedle Tysiąclecia*, z jakim obrazem ono się kojarzy, z jakim symbolem?

Architektowi, który próbowałby odpowiedzieć na to pytanie, a nie byłby mieszkańcem osiedla, obraz Tysiąclecia najprawdopodobniej skojarzyłyby się właśnie z budynkami charakterystycznych bloków-kukurydź³. Tymczasem żaden z respondentów takiej odpowiedzi nie udzielił. Owszem odpowiadano „blok”, ale nie „blok-kukurydza”. Potwierdziło to, że mieszkając na Osiedlu Tysiąclecia inne symbole wydają się ważniejsze niż forma architektoniczna. Do takich symboli-obrazów można zaliczyć więc ogólnie pojęty *dom*, *blok*, *budownictwo mieszkaniowe*, *mieszkanie*, które uzyskały połowę odpowiedzi, następnie *zieleń* (3 odpowiedzi) *plac zabaw* (2 wskazania) i odpowiedzi jednostkowe: *szkoła*, *dobre sąsiedztwo*, *ludzie*, *zaopatrzenie*, *sypialnia*, *widok na park* oraz odpowiedź natury metaforycznej *1000 lat*.

Omówienie z respondentami wyników badania przyniosło też postulaty o wprowadzenie na osiedlu drogowych wskazówek do ważnych punktów osiedlowych, co uczyniłoby strukturę osiedlową, dbanie o chronologię w numeracji domów, gdyż obecnie nie zawsze jest ona przestrzegana, a na tak dużym osiedlu jest to element

konieczny. Respondenci stwierdzili też, że dzięki temu czuliby się mniej zagubieni na osiedlu.

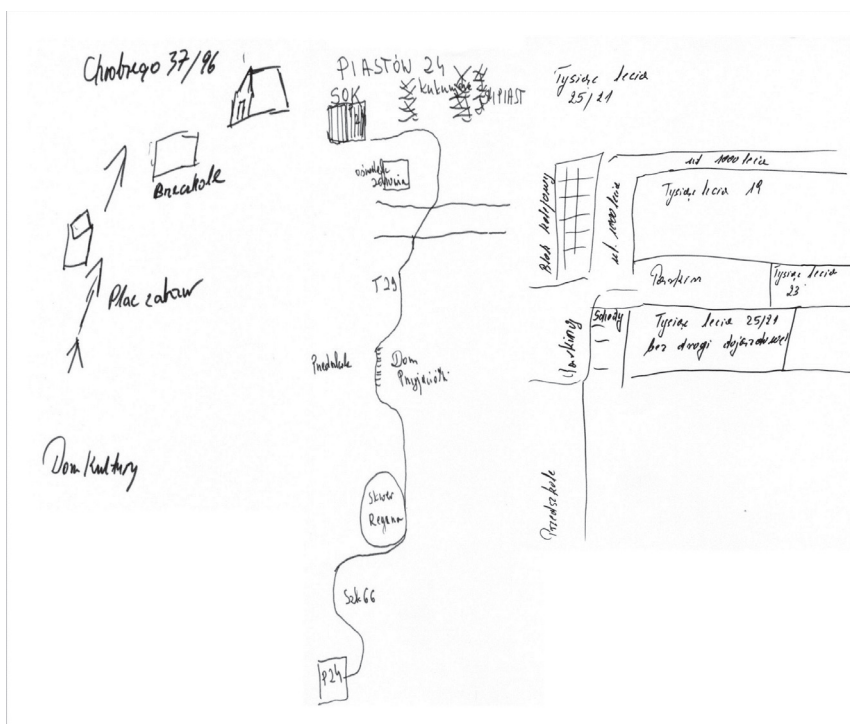
Przeprowadzone badanie sondażowe pozwoliło na spojrzenie na czytelność struktury osiedlowej z punktu widzenia jego codziennego użytkownika – seniora, zamieszkującego tam już od kilku dekad, co może mieć istotne znaczenie dla jego zarządców oraz inwestorów, którzy obecnie osiedle rozbudowują.

Dyskusja

Przeprowadzone analizy pozwoliły na uszeregowanie struktury osiedla Tysiąclecia według zasad teorii Kevina Lyncha oraz sprawdzenie jej wyników podczas badania sondażowego przeprowadzonego wśród mieszkańców osiedla.

Na podstawie uzyskanych wyników i konfrontacji można wysnuć następujące postulaty:

- struktura osiedla mieszkaniowego, aby mogła być czytelna i klarowna dla każdego użytkownika powinna być wyposażona w obiekty lub miejsca o innej funkcji niż mieszkaniowa, tak aby mogły one pełnić rolę oznaczników przestrzeni,
- wprowadzanie obiektów nowych nie powinno zakłócać funkcjonujących na osiedlu ciągów pieszych i jezdnych, gdyż ich utarte szlaki pomagają

Rycina 3. Przykłady odpowiedzi rysunkowych, pokazujące drogę od miejsca zamieszkania do Spółdzielczego Ośrodka Kultury (SOK)

Figure 3. Examples of drawing answers, showing the way from flats to Cooperative Culture Center

Źródło: Badanie sondażowe, Katowice, Spółdzielczy Ośrodek Kultury (SOK), 4.10.2011.

³ Autorka zadała to pytanie także grupie studentów liczącej 30 osób i otrzymała odpowiedź: *bloki-kukurydze*. Studenci uznali, że są to najbardziej charakterystyczne elementy osiedlowe. Można więc wnioskować, że elementy te mają większe znaczenie dla osób z zewnątrz niż dla mieszkańców.

Fotografia 1. Katowice, bloki-kukurydze w przestrzeni miasta

Photo 1. Katowice, corn-blocks in the city space

Źródło: Fot. Marek Niezabitowski

w orientacji zwłaszcza osobom starszym; jeśli jednak tak się dzieje, należy nowe połączenia komunikacyjne czytelnie opisać informacją wizualną,

- osiedle mieszkaniowe powinno mieć jasno określone wszystkie elementy budujące teorię Lyncha, a tym samym czytelną przestrzeń miejską,
- funkcja obiektów, które nie mają zbyt konkretnie określonych elementów znaczeniowych, powinna być wspomagana przez informację wizualną,
- do ważnych punktów osiedlowych, powinny prowadzić drogowaskazy,
- cała struktura osiedlowa musi być wyposażona w jednolity system informacji wizualnej, opartej na dużym kontraście kolorów i logicznej chronologii, tak aby mógł być on widoczny dla wszystkich użytkowników, a zwłaszcza osób starszych i niedowidzących, a także tych, którzy odwiedzają osiedle po raz pierwszy.

Za ważne osiągnięcie przeprowadzonego badania należy uznać więc zwrócenie uwagi na istotne, a nieznane

szeregu ogółowi (niezwiązanemu zawodowo z architekturą), zagadnienie czytelności przestrzeni według zasad teorii Kevina Lyncha, które może być ciągle pomocne dla projektantów środowiska mieszkaniowego oraz jego zarządców w myśl przerwania jego monofunkcyjności oraz jego klarowności.

Podsumowanie

Pięć zasad uczyniających przestrzeń miejską, które Kevin Lynch opublikował w latach 60. XX w. dalej jest istotnych i nie tracących na znaczeniu. W tym kontekście postulować należy większe porozumienie między teoretykami architektury a decydentami odpowiedzialnymi za środowisko zbudowane, tak aby mogli je kształtować jako bardziej przyjazne i czytelne.

Konflikt interesów

Brak.

Piśmiennictwo

1. Szaraniec L., Osady i osiedla Katowic, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1980: 123.
2. Nowakowski M. Sto lat planowania przestrzeni polskiej miast (1910-2010), Oficyna Naukowa, Warszawa, 2013: 168.
3. Komar B., Kucharczyk-Brus B. Wywiad w Pracowni Franta & Franta, maj 2011
4. Komar B. Współczesna jakość spółdzielczej przestrzeni osiedlowej w świetle zasad rozwoju zrównoważonego na wybranych przykładach, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2014: 20, 106-110, 160-242.
5. Lynch K. The image of the city, The MIT Press, Cambridge, 1960, wydanie polskie, Wydawnictwo Archiwolta, Kraków 2011.